

ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯГА ОИД МАЪНАВИЙ ВА АХЛОҚИЙ ҚАРАШЛАРИ

Мирзаева Нилуфар Турсунбаевна,

Тошкент давлат техника университети психологи.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7510601>

Аннотация: *Халқимиз “Қуш уясида кўрганини қилади”, деб бежиз айтмаган. Агар тарихга назар ташласангиз, қадимги юнон файласуфлари Афлотун ва Аристотел бола тарбиясига жамият жавобгар, бу борадаги барча муҳим жараёнлар давлат томонидан амалга оширилиши керак, деб ҳисоблашган. Буни бола тарбияси, энг аввало, жамият эҳтиёжлари билан боғлиқлиги билан исботлашга уриндилар. Аммо Шарқ мутафаккирлари, аксинча, ота-оналар биринчи навбатда фарзанд тарбияси билан шуғулланишлари керак, деб ҳисоблашган.*

Калит сўзлар: *ахлоқий тамойиллар, анъаналар, қадриятлар, урф-одатлар, ота-она, хатти-ҳаракатлар, муносабатлар*

ДУХОВНО-ЭТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ НА ОБРАЗОВАНИЕ

Аннотация: *Наш народ неспроста говорит «Птица делает то, что видит в гнезде». Если обратить взор в историю, древнейшие греческие философы Платон и Аристотель считали, что общество отвечает за воспитание ребёнка, все важнейшие в этом деле процессы должно осуществлять государство. Они пытались доказывать это тем, что воспитание ребёнка в первую очередь связано с потребностью общества. Но восточные мыслители наоборот считали, что воспитанием детей в первую очередь должны заниматься родители. Поэтому они ведущую роль отводят семейному воспитанию.*

Ключевые слова: *нравственные принципы, традиции, ценности, обычаи, родители, поведение, отношения,*

SPIRITUAL AND ETHICAL VIEWS OF EASTERN THINKERS ON EDUCATION

Annotation: *It is not for nothing that our people say that "they do what they see in the bird's nest". If you look at history, the ancient Greek philosophers Plato and Aristotle believed that the society is responsible for the education of children, and all important processes in this regard should be carried out by the state. They tried to prove that child education is primarily related to the needs of society. But Eastern thinkers, on the contrary, believed that parents should first of all be engaged in raising children.*

Keywords: *moral principles, traditions, values, customs, parents, behavior, relationships.*

КИРИШ

Бир испан файласуфи бутун умрини дунё халқларининг урф-одатларини, ахлоқий тамойилларини ўрганишга бағишлади. Бу олим юртимизда ҳам бўлган, Тошкент, Самарқанд, Бухорода бўлган, ватанга қайтаётганида “Мен кўп йиллик илмий ишимни ўн беш ёшли қизнинг ўрнидан туриб, кўлини кўксига қўйгандаги хатти-ҳаракатларига алмаштирдим, у менга чой келтирди, унинг мулозимлиги ва одоби мени мағлуб этди. Биз шундай юксак маданиятли, маънавиятли халқ вакиллари эканимиздан фахрлансак бўлади.

Шарқ мутафаккирларининг тарбия ва таълим, оила тарбиясида оиланинг ўрни ҳақидаги қарашлари Ислом динининг дунёқараши, унинг қадриятлари ҳақида шаклланган. Шарқ мутафаккирлари асарларидаги умуминсоний ғоялар ислом ахлоқи ғоялари билан ҳамоҳангдир.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

7—8-асрларда Эрон, Ўрта Осиёнинг бир қисми, Сурия, Миср ва Шимолий Африкада педагогик фикрнинг ривожланиши Ислом дини тамғаси билан ажралиб туради. Қуръондаги маънавий қадриятлар тарбия ва таълимнинг диний ва ахлоқий тамойилларини белгилаб берди.

Ислом араб халифалиги, Византия, Ҳиндистон, Хитой давлатларининг ўзаро боғланган маданияти негизида шаклланган. Араблар истилоси эллинизм ва Византиянинг маданий-педагогик анъаналаридан тўлиқ узилиш дегани эмас эди. Ислом олами антик фалсафани, хусусан Афлотун ва Арастуни қабул қилди ва ўзлаштирди, ундан инсонга рационалистик қарашни ўзлаштирди.

Ислом оламининг илғор мутаффакирлари рўйхатини араб фалсафаси асосчиси Абу-Юсуф Ёкуб ибн-Ишоқ Кинди (801-873) очади. У тўрт турдаги интеллект тушунчасини илгари сурди: ҳақиқий, салоҳиятга оид, орттирилган ва намоён бўладиган. Илм-фанни диндан устун деб ҳисоблаган Кинди, таълим жараёнида мусулмон ақидапарастлигини эмас, балки юксак ақл-заковатни шакллантириш керак деб ҳисоблаган.

Муҳаммад ибн Мусо ал Хоразмий оилада фарзанд тарбияси ҳақида шундай деганди: “Ота-оналар икки хил бўлади: дунёга келтирувчи ота ва тарбиячи ота. Биринчиси жисмоний ҳаёт билан, иккинчиси руҳий ҳаёт билан боғлиқ. Уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва бир вақтда мавжуд бўлиши таълим масаласида катта аҳамиятга эга.

Шунингдек, алломанинг “Ҳаётдан зўр ўқитувчи, одамдан зўр шогирд кўрмадим” деган сўзлари ҳам ҳаётини ҳақиқат эканини кўрсатмоқда. Унинг сўзларига кўра, бир томондан, биз ижтимоий муҳитнинг бола тарбиясида қандай муҳим рол ўйнашини, иккинчи томондан, таълим натижасида инсон шахсияти қандай яхшиланишини тушунамиз.

Ўрта асрлар Ислом оламида маданият, таълим, педагогик фикр эволюцияси бир қанча босқичларни босиб ўтди. Таълим ҳақидаги илк рисоалар XI-асрда пайдо бўлган. (Абу Али Ибн Сино, Абу Ҳомид Ал-Ғаззолий ва бошқалар). Ўзига хос шарқ уйғониш даври 9-12-асрларга тўғри келди. Билимнинг нуфузи ошди. Араб-мусулмон олимлари антик давр фалсафий-педагогик меросини чуқур ўрганишга тортдилар. Шахснинг инсонпарвар, баркамол ривожланиши ғоялари илгари сурилди. Шарқ мутафаккирлари инсон табиатининг моҳиятига кириб боришга, тарбиянинг ижтимоий ва биологик томонларини ҳисобга олишга ҳаракат қилганлар. Инсоннинг ижтимоий моҳиятига алоҳида аҳамият берилди. Таълимнинг асосий мақсади, биринчи навбатда, инсоннинг юксак маънавий-ахлоқий фазилатларни эгаллашга интилишида кўринди.

Араб Шарқи мутафаккирлари ўз асарларини шахсни баркамол ривожлантириш дастурини ишлаб чиқишга бағишлаган. Уларнинг ўзлари ҳам шундай уйғунликнинг меъёри бўлиб, ўқимишли ярамаслар ҳам, тақводор жоҳилларни ҳам қоралашган.

Араб дунёси олими ва файласуфи Ал-Форобий (870-950) юксак ҳурматга сазовор. У бир қанча муҳим педагогик муаммоларни чуқур кўриб чиққан. Форобий фикрича, тарбиядан мақсад инсонни эзгу ишларга иштиёқни уйғотиш орқали шу яхшиликка етказишдир. Билим айнан нима яхши ёки ёмон эканлигини тушунишга ёрдам беради.

Форобий фазилатларни тарбиялаш усуллари тизимини таклиф қилган. Уларни “қаттиқ” ва “юмшоқ”га бўлган. Агар ўқувчида ўрганиш, ишлаш ва яхши ишлар қилиш истаги пайдо бўлса, юмшоқ усуллар мос келади. Агар таълим олувчилар ёмон ниятли, бепарво, жоҳил бўлса, “қаттиқ” таълим - жазолар ўринли бўлади.

Шарқнинг яна бир буюк мутафаккири Ал-Берунийнинг (970-1048) бир юз элликдан ортиқ рисолаларида муҳим самарали педагогик ғоялар жуда кўп: изчиллик, билим олишга бўлган қизиқишларни ривожлантириш ва ҳоказо. Беруний таълимнинг асосий мақсади - ғайриинсоний одатлардан, ақидапарастликдан, бепарволикдан, ҳокимиятга ташналикдан ахлоқий покланиш.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Замондошлари томонидан фан устаси, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари ҳукмдорларининг маслаҳатчиси деб аталган Ибн Сино (Авиценна) (980-1037) кўп йилларини ўқитувчиликка бағишлаган ва кўплаб асарлар қолдирган, улар “Китоб аш-шифо” алоҳида ажралиб туради, педагогика назарияси билан бевосита боғлиқ бўлган “Ишоралар ва танбеҳлар, “Мантиқ ва фалсафанинг ишоралари“ рисолаларини ўз ичига олган. Ибн Сино мусиқа, шеърият, фалсафани ўрганиш орқали ҳар томонлама таълим ва тараққиётни орзу қилган.

Бундай йўл қўшма ўқувлар ташкил этиш, рақобат руҳини жорий этишда кўринди. Талабаларнинг имкониятларидан келиб чиқиб, турли даражаларда қўшма таълим таклиф қилинди. Ҳар қандай таълимнинг асоси Авиценна ўқиш ва ёзиш маҳорати деб аталади. Ўсмир ўқиш ва ёзишни ўзлаштиргандан сўнг, у келажакдаги иш учун тайёрланиши керак (масалан, ҳисобот ва бошқа ҳужжатларни қандай тузишни ўрганиш). Кейин ҳақиқий касбга кириш керак эди: ўсмирга ишлашни бошлаш ва пул топиш тавсия қилинди.

Ибн Сино ахлоқ ҳақида фикр юритар экан, дўстлик, дўстликка содиқлик туйғуларини тарбиялашга эътибор қаратган.

Ўрта аср Шарқ мутафаккирларининг ёрқин юлдузи араб олими Абдурахмон ибн Халдун (1332-1406) эди. Ибн Халдун инсон ўзини бошқа одамлар билан муносабатларда англайди, деб таъкидлади. Кузатишлар, умумлаштиришлар ва тажрибалар натижасида шаклланадиган ақл инсонга жамият доирасидаги муносабатларини тартибга солиш имконини беради. Ибн Халдун илм-фанни эгаллаш учун тизимли ақлий ҳаракат талаб этилишини таъкидлаган. Илмий билим - бу узок муддатли амалиёт натижасида олинган кўникмаларнинг бир тури. Бир вақтнинг ўзида бир нечта фанларни ўрганишдан қочиш ва ўқувчилар биридан иккинчисига ўтадиган тарзда ўқитиш таклиф қилинди.

МУҲОКАМА

Биринчидан, мавзунинг қисқача тавсифи берилиши керак, сўнгра тафсилотларга эътибор қаратилилади ва ниҳоят, ноаниқ ва баҳсли мавзулар кўриб чиқилади. Ўрганиш аста-секин қийинлашиши керак, акс ҳолда талаба чарчокни бошдан кечирази, билимни ўзлаштиришдан умидини йўқотади. Таълимнинг энг юқори босқичида Ибн Халдун мунозараларни самарали дидактик восита деб атаган ва улар фикрни ифодалаш маҳоратини энг яхшиси деб ҳисоблаган. У кўплаб ўқитувчилар билан мулоқот қилиб, саёҳатда билим олишнинг қадимий одатини қизғин қўллаб-қувватлади.

Ўрта асрлар даври таълим ва тарбия ҳақидаги биринчи китоблар, мактаблар, университетларнинг пайдо бўлишига туртки берди, ўқитувчилар ва ўқувчиларнинг жамиятдаги мавқеини оширди. Ўқитувчи ва ўқувчиларнинг жамиятдаги мавқеини тартибга солиш, шунингдек, педагогикага эътиқод ва маънавий ривожланишига эътибор қаратди.

ХУЛОСА

Шарқ педагогик анъанаси шуни кўрсатадики, таълим ва тарбияда ҳар доим ҳам инсонни олам марказига қўйиб, уни дунёдан ажратиб, шахсий моҳиятини бутун оламга қарама-қарши қўйиш билан ижобий натижаларга эришилмайди.

Шарқ мутафаккирларининг ушбу мақолада келтирилган фикрлари уларнинг тарихий даврни босиб ўтганликларидан далолат беради. Уларнинг қарашлари кўп асрлар давомида кўплаб авлодларнинг дунёқарашини бойитди. Улар бугунги кунда ҳам ўз таъсирини йўқотмаган. Шунинг учун улар ёш авлодни тарбиялашнинг энг муҳим воситасидир.

Адабиётлар:

1. Гуссерль. Философия как строгая наука // Хрестоматия по зарубежной философии конца XIX - начала XX столетия. – М., 1995.
2. Лосев А. В. Античная философия истории. – М., 1977.
3. Zunnunov A. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar. – T.: Fan, 1996.
4. Boboyev H, G'afurov Z. O'zbekistonda siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy ta'limotlar taraqqiyoti. – T., 2001.
5. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. – T.: O'zbekiston, 2000.